

AR NAUJOJI ATĖNŲ KOMEDIJA BUVO TIPŲ KOMEDIJA?

Jonas DUMCIUS

Antikinės literatūros vadovėliuose Menandro laikų komedija vadinama tipų komedija¹. Mat, jos personažai ir situacijos tipiškos. Kiekvienoje pjesėje buvo vaikinai ir merginos; jiedu mylisi, vedasi, bet atsiranda jų meilei kliūčių. Komedijos pabaigoje paaiškėja, kad vaikinai ar merginos yra pamestas vaikai. Kurio nors jaunuolio tėvas dažniausiai trukdo jaunuolių meilei. Be to, komedijoje figūruoja vergai, vadinamieji parazitai ir heteros. Vaikinai kartais būna karys. Komedijoje nebuvo nei visai senų žmonių, nei vaikų (išskyrus pamestus kūdikius).

Iš šio Naujosios Atėnų komedijos apibūdinimo matome, kad sąvoka „tipiškas“ čia suprantama kiek skirtingai. Tipišku vadinamas personažas, kuris pasitaiko kiekvienoje komedijoje ir nešioja tam personažui būdingą kaukę. Pvz., hetera buvo jauna, graži, pasipuošusi moteris, viliojanti vyrus ir iš jų imanti didelius pinigus; vaikinai — nelaimingas meilėje; tėvas — įkyrus, praktiškas, nesuprantęs jaunuolio meilės; parazitai — gudrus pataikūnas ir t. t. Kadangi tipiškai personažai nešiodavo tipišką kaukę, turėjo apskritai jiems būdingą konvencionalią aprangą, o jų dvasinė būklė taip pat konvencionali (vaikinai — nelaimingas, hetera — pasipuošusi vilioti, tėvas — bambeklis ir t. t.), tai buvo daroma išvada, kad visi tos konvencionalios kaukės nešiotojai elgdavosi panašiai, ir publika, pamačiusi tėvo kaukę, jau iš anksto žinodavo, kad šis personažas reikš nepasitenkinimą vaikinų elgesiu, atseit, elgsis tipiškai ir t. t.

Pagal šitokį supratimą Naujosios Atėnų komedijos tipiškai personažai negalėjo atspindėti tų laikų gyvenimo: kiekvienas personažas domėjosi tik savo buitiniiais reikalais (vaikinai — meile, parazitai — valgiu, hetera — vilionėmis ir t. t.), o kadangi situacijos taip pat buvo visose pjesėse panašios, tai toji komedija, kaip atrodė, turėjo būti gana skurdi.

Atradus daugelį Menandro pjesių, tipiškumo klausimas vėl iškilo. Paaiškėjo, kad taip siaurai suprastas tipiškumas tinka ne visoms Menandro pjesėms. Antai pamesto ir atrasto vaiko siužetas čia nėra visuotinis: „Bambeklyje“ niekas kūdikio nepameta ir neatranda; „Trečiųjų teisme“ kūdikis pametamas vos gimęs, netrukus atrandamas ir atpažįstamas; „Nukirptoje

¹ I. M. Tronskis, Antikinės literatūros istorija, Vilnius, 1955, p. 245.

kasoje“ vaikai pamesti jau seniai; pamestinukai užaugo ir tik tada buvo atpažinti. Dar kitaip yra „Samietėje“. Labai įvairus yra vaikino tipas: „Bambeklyje“ įsimylėjęs Sostratas negali užmegzti kontakto su mylimosios tėvu ir tik dievo Pano dėka pasiekia savo tikslą; be to, veiksmas vyksta labai neįprastoje situacijoje (Knėmonas įkrinta į šulinį); „Trečiųjų teisme“ Charisijas pamilo Panfilę, ją vedė, bet per anksti gimęs kūdikis sudrumstė laimingą meilę; „Nukirptoje kasoje“ karys Polemonas neapgalvotai poelgiu pats sugadino savo meilės reikalus; „Skyde“ vaikino meilė lieka nuošalyje, viską užgožia gobšaus senio užmačios. Visiems šiems vaikiniams nesiseka meilė, bet, kaip matome, ji labai įvairi, netipiška. Įvairiai elgiasi ir Menandro merginos: Knėmono dukra net nežino, kad ją pamilo dvarininkaitis, ji rūpinasi tik tėvu; Charisijo Pamfilė myli savo vyrą ir atsisako grįžti į tėvo namus; „Nukirptosios kasos“ Glikera, priešingai, įžeista pabėga pas savo augintoją ir atsisako grįžti pas karį. Labai nepanašūs ir jaunuolių tėvai (palygink „Bambeklio“ Knėmoną su „Trečiųjų teismo“ Smikrinu ir Sostrato dvarininku!). Buvo manoma, kad kiekvienoje pjesėje centrinę vietą užėmė vaikino ir merginos meilė. Iš rastųjų Menandro komedijų paaiškėjo, kad „Skyde“ meilė buvo tik pašalinis dalykas, „Bambeklyje“ centrinė figūra — Knėmonas ir tik „Nukirptoje kasoje“ ir „Trečiųjų teisme“ meilė yra varomoji jėga. Netipiška ir „Trečiųjų teismo“ hetera Habrotona: vietoj godžios paleistuvės čia matome jautrią, gerą merginą, padedančią nelaimėn patekusiai Pamfilei. Vienintelis Menandro rastųjų komedijų bėgantis vergas taip pat elgiasi netipiškai: užuot atbėgęs su svarbia žinia, užuot skynęsis kelią minioje, Sostrato vergas stengiasi ištrūkti iš besivejančio Knėmono!

Įvairuoja Menandro pjesių pagrindinių personažų socialinė padėtis. Antai „Trečiųjų teisme“ Smikrinas ir Charisijas yra pasiturintys miestiečiai; „Nukirptoje kasoje“ Polemonas — karys profesionalas; „Bambeklyje“ Knėmonas yra vargingas valstietis, o jo būsimoji žmona — turtingas dvarininkas.

Tuo būdu Menandro tipiškių kaukių nešiotojai yra labai įvairūs, atseit, netipiški. To negana. Menandras jau Antikoje garsėjo kaip puikus charakterių piešėjas. Atrastosios jo pjesės patvirtina šią Antikos nuomonę. Kiekvienas veikėjas turi tik jam vienam būdingą charakterį. (Vienas filologas taikliai pastebėjo, kad net nešama aukoti avis „Bambeklyje“ turi savitą charakterį!) Iš Antikos mums liko Teofrastui priskiriamas veikaliukas, kuriame aprašoma 40 įvairių charakterių, būdingų žmonėms, kitaip sakant, 40 žmonių tipų. Filologai įtarė, kad Menandras pasinaudojo šiuo veikaliuku, ir ėmė lyginti „Bambeklio“ Knėmoną su atitinkamu žmonių nekenėtoju charakteriu. Paaiškėjo nelauktas dalykas: Knėmonas nesutampa nė su vienu iš tų 40 charakterių! Jis yra sudėtingesnis, negu anie; jis nėra iš prigimties nusistatęs prieš žmones — pradėjo jų nekęsti tik tada, kai

pamatė jų nedorybes. Taigi Knėmonas nėra mizantropas įprastine to žodžio prasme. Kartus gyvenimo patyrimas jį privertė būti atsargiu, įtariu, žiūrinčiu į kiekvieną svetimą žmogų kaip į galimą nusikaltėlį. Užtat jis gerai sugyvena su tarnaitė, dukra ir su buvusios žmonos sūnumi — jiems nejaucia jokios neapykantos, nes jie yra dori valstiečiai, sunkiu darbu užsidirbę pragyvenimui. Tai žinodamas, buvusios Knėmono žmonos sūnus Gorgijas pataria dvarininkaičiui persirengti vargšu valstiečiu, nes tik tokiu būdu bus galima sueiti į kontaktą su mylimosios tėvu. Patarimas nu-eina niekais, nes Knėmonas, pamatęs ateinant didelę aukotojų minią, lieka namie, kad tie atvykėliai ko nors nepavogtų. Mat, jis apie aukotojus turėjo blogą nuomonę. (Taigi ir šiuo atveju Knėmonas pasirodo ne apskritai mizantropas, o tik nekenčiąs nedorų žmonių.) Kai Gorgijas ir Sostratas jį ištraukia iš šulinio, Knėmonas tarsi pasikeičia: jis konkrečiai susidūrė su gerais žmonėmis, pamatė, kad ne visi svetimieji yra blogi, todėl mielai sutiko išleisti savo dukrą už Sostrato, atsisakė nedidelio savo turtelio ir pan. Galėtum pamanyti, kad jis atsikratė mizantropiškumo, kurį buvo įsigijęs kartaus patyrimo dėka. Bet ne: kai tarnai jį su lova atneša į vestuves, Knėmonas vėl parodo savo įprastą būdą. Vadinasi, tas jo mizantropiškumas nebuvo vien bendravimo su žmonėmis pasekmė, jis spėjo įleisti į jo būdą gilesnes šaknis. Taigi Menandras, piešdamas Knėmono charakterį, sukūrė netipišką mizantropą; „Bambeklio“ herojus — labai sudėtingas individas, kurio savito elgesio iš anksto neįstengsi numatyti.

Apie kitų pjesių pagrindinius herojus sunku spręsti, kadangi komedijos išliko nepilnos. Vis dėlto ir kitose komedijose poetas peržengdavo minėto tipiškumo ribas. Imkime kad ir „Trečiųjų teismo“ Charisiją: kas galėtų pagalvoti, kad tas cinikas, prievartautojas ne tik nuoširdžiai pamils savo žmoną, bet net kaltins save dėl nedoro elgesio! Žmonos meilė privertė atsiskleisti humaniškus šio vaikinio charakterio bruožus, bet tas humaniškas ne tipiškas, o individualus.

Kaip matome, Menandro komedijos negalima vadinti tipų komedija. Bet kyla klausimas: ar visų Naujosios Atėnų komedijos rašytojų veikalai buvo tokie, kaip Menandro, ar Menandras išimtis? Tvirtai atsakyti į šį klausimą neįmanoma, kadangi visa Naujoji Atėnų komedija (išskyrus Menandrą) žuvo. Vis dėlto kai kurie faktai rodo, kad Menandras buvo išimtis. Juk jeigu daugumoje Naujosios Atėnų komedijos pjesių nebūtų figūravęs pamestas ir atrastas vaikas, įsimylėjęs vaikiną ir jo meilės partnerė, parazitas, hetera, niurzglys tėvas ir bėgantis vergas, tai vargu ar antikiniai žmonės būtų sakę, kad šie personažai buvę būdingi tai komedijai, atseit, tipiški, kaip juos vadina šių laikų antikinės literatūros vadovėliai. Be to, ir daugumoje mums išlikusių Menandro pjesių figūruoja pamestas ir atrastas vaikas, įsimylėjęs vaikiną, hetera, pasitaiko net bėgantis vergas. Vadinasi, ir Menandras negalėjo apsieiti be tų būdingų komedijai personažų,

nors jis ir laužė jų tipiškumą. Apie tos komedijos tipiškumą galime spręsti ir iš Horacijaus „Poetikos“. Kaip žinome, Horacijus sekė helėnistinio rašytojo Neoptolemo Parijiečio „Poetika“, Horacijaus „Poetikai“ būdinga tendencija pjesių personažams suteikti vienodus, atseit, tipiškus bruožus. Antai, jis moko („Poetika“ 156 ir t.), kaip reikia piešti įvairaus amžiaus žmones: vaikas turįs būti piešiamas nepastovus, vaikinas — mėgstantis sportą, priešgyna auklėtojams, linkęs į ydas, senis — šykštus, niurzglys, garbinąs savo jaunystės laikus ir t. t. Aiškiai matyti, kad Horacijus liepia piešti tipus, visai neatsižvelgdamas į individualius personažų bruožus. Įdomu, kad Horacijus net populiariusius mitinius herojus liepia piešti, tarsi jie būtų tipai („Poetika“ 120 ir t.): Achilas turįs būti smarkus, nesiskaitęs su jokiais įstatymais, Medėja — žiauri ir t. t. Matyt, helėnistiniais laikais jau buvo nusistovėję tų herojų charakteriai.

Kadangi Horacijus sekė helėnistinėmis poetikomis, tai jo reikalavimą piešti herojus kaip tam tikrus tipus reikia laikyti būdingą helėnizmui. Vadinasi, pamėgimas piešti tipus turėjo galioti ir Naujajai Atėnų komedijai, atseit, joje tikrai dažnai figūruodavo pamestas ir atrastas vaikas, įsimylėjęs vaikinas ir kt.

Kitas klausimas: kiek ta komedija atspindėjo gyvenimą? Menandro pjesės pasižymi įvykių įvairumu, jose tikrai pulsuoja tų laikų gyvenimas. O kaip buvo kitų autorių pjesėse, mes nežinome. Vis dėlto šalia Menandro buvo statomi dar du žymūs poetai — Filėmonas ir Difilas. Galime spėti, kad ir jų pjesėse buvo vaizduojamas tų laikų gyvenimas.

Taigi Naujosios Atėnų komedijos tipiškumas yra labai sąlygiškas: Menandruį jis beveik nepritaikomas, o kitiems poetams — tik su dideliais rezervais ir tipiškumą suprantant tik kaip dažną kai kurių kaukių (jaunuolio, tėvo ir kt.) panaudojimą.

Vilnius, 1973, birželis

БЫЛА ЛИ НОВОАТТИЧЕСКАЯ КОМЕДИЯ КОМЕДИЕЙ ТИПОВ?

Ионас ДУМЧЮС

Резюме

Комедия типов называется так потому, что в каждой из ее пьес появляются одни и те же маски (влюбленного юноши, гетеры, старца и т. п.); действующие каждый раз в тех же или подобных им ситуациях (сюжет с подкинутым ребенком и т. п.). Однако в комедиях Менандра мы встречаем такую дифференцированность характеров действующих лиц и такое разнообразие ситуаций, что о типичности менандровой комедии говорить нельзя. Что касается других авторов новоаттической комедии, то неизвестно, были ли их комедии типичными. Однако можно полагать, что эти комедии были в какой-то мере комедиями типов, т. к. упоминания об этом встречаются у античных авторов.

IST DIE NEUATTISCHE KOMÖDIE EINE TYPENKOMÖDIE?

Jonas DUMČIUS

Zusammenfassung

Man nennt diese Komödie in dem Sinne typisch, daß dieselben Maskenträger (der verliebte Jüngling, die Hetäre, der Parasit, der Sklave, der zornige Vater u. drgl.) und dieselben Situationen (das ausgesetzte Kind, die Hindernisse der Liebe) in ihr vorkamen. Man spricht über die Begrenztheit dieser Komödie. Und doch zeigt die Komödie Menanders eine so große Verschiedenartigkeit der Charaktere ihrer Maskenträger und eine fast unbegrenzte Mannigfaltigkeit der Situationen, daß von einer Typischheit der menandrischen Komödie keine Rede sein kann. Was die Komödie der anderen Dichter anbetrifft, so ist es schwer zu sagen, ob ihre Dramen „typisch“ waren oder nicht, man kann dennoch annehmen, daß ihre Komödien mehr oder weniger „typisch“ waren, weil sonst hätten die antiken Autoren ihre Komödien kaum „typisch“ genannt.